

Death and death thoughts in contemporary Iranian poetry with the approach of existential philosophy and psychology (Case study: Nima Yoshij, Ahmad Shamlou and Mahdi AkhawanSales)

Siavash Rostamian Sabzekhan¹, Hojatolah Gh Moniri², Mohammadreza Saki³

1. Ph.D Candidate in Persian Language and Literature, Boroujerd Branch, Islamic Azad University, Boroujerd, Iran. E-mail: Drs.rostamian56@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Boroujerd Branch, Islamic Azad University, Boroujerd, Iran. E-mail: hojatolah.ghmoniri@iau.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Boroujerd Branch, Islamic Azad University, Boroujerd, Iran. E-mail: r.saki_33@yahoo.com

ARTICLE INFO

Article type:

Research Article

Article history:

Received 28 February 2023

Received in revised form 25 March 2023

Accepted 05 May 2023

Published Online 20 April 2024

Keywords:

death thought,
contemporary Iranian
poetry,
existential philosophy
and psychological
approach

ABSTRACT

Background: Death and death thoughts in contemporary Iranian poetry (with the approach of existential philosophy and psychology) in the context of the compositions of three of Iran's prominent contemporary speakers, namely: Nima Yoshij, Ahmad Shamlou and Mehdi AkhawanSales, form the research field.

Aims: The main purpose of this research is to show the views of three of the most prominent poets of the last century in Iran on the issue of death (and consequently life) based on the mentioned view (originality of existence).

Methods: This research is based on analytical-descriptive method (and based on library sources).

Results: What was obtained from the search is that: the poems of all three poets of the research community of this research, with an existential approach and thinkers such as: Jean-Paul Sartre, Erwin D. Yalom, Martin Heidegger, Baines Wanger, Viktor Frankl, etc. can be read and each of these three people call parts of the components of existentialist philosophy and psychology. Nima, the AkhawanSales and Shamlou have been influenced by the socio-political atmosphere of the current era to existentialism or the existential view, with the difference that Nima and Shamlou sometimes show the positive and sometimes negative components of the existentialists in their words, but in the end, in the confrontation They have acted with "genuine" death and survived its terror by believing in "ideal death". Akhawan, although he also praised the ideal life, but he did not look favorably on death - in any of its forms - and he saw knowledge as unable to understand this issue.

Conclusion: In the examination of the poems of Nima, Shamlou, and the AkhawanSales, there are strong signs of attachment to life; However, regarding death, the words of these three contemporary writers are not the same everywhere, in the sense that they are sometimes influenced by an existential perspective such as the "throwing" of man into the world, they do not give a purpose to life and consequently death, and sometimes they are influenced by The semanticism of the mentioned belief praises ideal death and does not consider it the end of the road. In the meantime, of course, the original approach to death in Nima and Shamlou's poetry is more dominant than that of the AkhawanSales.

Citation: Rostamian Sabzekhan, S., Gh Moniri, H., & Saki, M.R. (2024). Death and death thoughts in contemporary Iranian poetry with the approach of existential philosophy and psychology (Case study: Nima Yoshij, Ahmad Shamlou and Mahdi AkhawanSales. *Journal of Psychological Science*, 23(134), 219-233. [10.52547/JPS.23.134.219](https://doi.org/10.52547/JPS.23.134.219)

Journal of Psychological Science, Vol. 23, No. 134, 2024

© The Author(s). DOI: [10.52547/JPS.23.134.219](https://doi.org/10.52547/JPS.23.134.219)

✉ **Corresponding Author:** Hojatolah Gh Moniri, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Boroujerd Branch, Islamic Azad University, Boroujerd, Iran.

E-mail: hojatolah.ghmoniri@iau.ac.ir, Tel: (+98) 9166682622

Extended Abstract

Introduction

What makes it important to search in the thoughts and thoughts of the intellectuals and artists regarding "death" and "life" and puts this challenging philosophical issue - as always - in many and many places, is that humans are naturally longing for life and survival and avoids death and destruction. As much as this passion can make a person hate and afraid of death and depend on life, it is able to give meaning to both of them and consider them as a gateway to living again.

The different and conflicting definitions and interpretations of desire for life and passion that were mentioned are influenced by several factors such as: personal nature, social nature, the level of understanding and philosophical awareness, the conditions of time, the degree and degree of adherence to religion and religious teachings, and from it is like this.

The mentioned components are not only the perception and reflections of a person about death, but also shape his attitude towards "life" and direct his daily life or move it away from its direction and purpose. Therefore, contrary to the common belief that religion is the only factor that can clarify a person's view of life and as a result remove the fear of death from his heart and soul, and on the other hand, Unbelief or weak faith makes life and death bitter and unpleasant in his taste. It must be said: Religion is not always determining and stabilizing, but there are other stimuli that determine a person's view of "death" and give his life a special meaning and concept - full of hope or empty of it. These stimuli can be divided into internal stimuli (psychological) and external stimuli (cultural, social and political).

The indicators that determine the attitude of a person in the face of life and death, or in other words, stimulate his ontological view, are, of course, more readable or visible in the field of "art"; Since art is like a mirror that transforms the "individuality" of the artist into "the crowd" and can translate the feelings, emotions and thoughts of many groups of society. At the same time, in art (mainly poetry and fiction), angles of the human spirit and thought become excited and seething, which cannot be revealed in pure science or philosophy.

Based on this, the analysis of the poetry and compositions of prominent poets and speakers can reveal the type of attitude towards "death" and "life" with different philosophical and psychological approaches in such a way that the critical aspects of the subject can be seen by the reader. It has special intellectual appeal. One of these approaches is existentialism. In the present research, an attempt has been made to examine and analyze the poems of three modern poets with the aforementioned approach.

The research field of the upcoming essay is death and death thinking with the approach of existential philosophy and psychology in the context of the compositions of three of Iran's contemporary innovators, namely: Ali Esfandiari (known as: Nima Yoshij), Ahmad Shamlou and Mehdi Akhvan Sales. The choice of these three people, considering that each of them was the owner of a major style and movement in the field of new poetry in Iran, can be generalized to other poets and speakers of this era through induction and almost call their point of view and exposed to the reader.

Method

The method of conducting this research is analytical-descriptive and data is collected based on the library technique.

Results

What can be obtained from the present search under the title: death and death thinking with a philosophical and psychological approach in contemporary Iranian poetry (with a case study: Nima Yoshij, Ahmad Shamlou and Mehdi Akhwan the third).

In short, it means that:

1. Contemporary Iranian poetry, including the works of Nima Yoshij, Ahmad Shamlou and Mehdi Akhwan Sales, can be examined from the perspective of philosophy and existential psychology, in addition to literary, cultural and sociological approaches and call the features of this view.
2. Because the existentialist point of view in Europe and America is known with different components; With the explanation that in Europe, mainly, the negative aspects such as limitations of human (Limitations of human), anxiety (Anxiety), perplexity and destruction (Destruction) are emphasized and in

America, optimism, talent development and peak experience are emphasized. (Ref: Yalom, 2013: 39 and 40), The speakers of the statistical community of this research have also made up their speech based on personal and socio-political mood conditions, sometimes with the negative components of the existential perspective and sometimes with the positive components of this perspective and of course, they have fluctuated between faith and denial about death (and consequently life) in a not so uniform and equal way.

3. In examining Nima's poems with an existential approach, we are faced with two feedbacks. Some of the poet's poems evoke restlessness and distress. These hand-written compositions, rather than arising from his continuous mood, are the result of the social conditions of the time, that is, the colonialism of the country, the tyranny of the ruler, the disorder of the society, and the poverty and scarcity of the people. The second feedback is influenced by idealism. Since the poet has an idealistic and goal-oriented personality and spirit, he liked death in the way of ideals and lofty human goals, and according to Heidegger, he dealt with it "manly" and "authentic". Ahmed Shamlou also - about death - has collected two existentialist views (Europe and America) in his words, with the difference that Shamlu's view is more meaningful and it seems that this thoughtful poet, himself, was more homogenous with the philosophical views and types of the age than others. In the end, the reader comes to the stability of belief from the intellectual and spiritual conflicts of Shamlu, and what he finds in his poems is nothing but attachment to "life" and protection of "death with honor and dignity".

The characteristics of the songs of the Mahdi Akhavan Sales, of course, have been determined in a different way. At the same time, the poem of the Mahdi Akhavan Sales is a poem of criticism and protest, it is also a poem of despair and anxiety. The words of the Akhwan - despite the fact that sometimes there are glimmers of hope in it - but eventually turn to silence and make people dislike "death". The fusion of existentialist and nihilistic thoughts in the poetry of the Mahdi Akhavan Sales has left no room for a clear look at "life" and "death".

Conclusion

Once again, according to what was mentioned in the findings section, the results of the research can be summarized as follows: the existentialist view - among other philosophical and psychological viewpoints today - has left the most reflection among the owners of thought and art. , so that when we study contemporary Iranian poetry from this point of view, its positive and negative components - of course mostly positive - can be fully deduced and extracted. For example, in the context of free and modern poetry, where innovators such as: Nima Yoshij, Ahmad Shamlou, and Mehdi Akhvan Sales are considered as its key representatives, the following results can be seen: these poets have hopeful and sometimes disappointing words with the influence of an existential perspective on death. Sometimes they feel fear, terror and apprehension while paying attention to this phenomenon and they consider it as the most bitter experience when the path of a person is blocked and a person has no choice but to pass through it. Nima and then Shamlu, of course, due to the spirit of idealism, showed attachment to "life" mixed with freedom and justice and liked and praised death in the way of establishing such a life - with all its bitterness and misfortune - but the Akhvan Sales as those two poets were able to cope with "death" and act as "genuine" existentialists, they could not accept death and through it close life - with all the interest he has in it - and cherish its moments.

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines: This article is taken from the doctoral thesis of the first author in the field of Persian language and literature, Department of Persian language and literature, Islamic Azad University, Borujerd branch. In order to maintain the ethical principles in this research, it was tried that the quotations were documented and reliable sources were used.

Funding: This research is in the form of a doctoral dissertation without financial support.

Authors' contribution: This article is extracted from the doctoral thesis of the first author, with the guidance of the second author and the advice of the third author

Conflict of interest: The authors also declare that there is no conflict of interest in the results of this research.

Acknowledgments: We would like to express our gratitude to the supervisors and advisors of this research who participated in this research.

مرگ و مرگ‌اندیشی در شعر معاصر ایران با رویکرد فلسفه و روانشناختی وجودی (مطالعه موردی: نیما یوشیج، احمد شاملو و مهدی اخوان ثالث)

سیاوش رستمیان سبزه‌خانی^۱، حجت‌اله غمنیری^۲، محمدرضا ساکی^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد بروجرد، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران.

۲. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بروجرد، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران.

۳. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بروجرد، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران.

چکیده

مشخصات مقاله

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخچه مقاله:

دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۰۹

بازنگری: ۱۴۰۲/۰۱/۰۵

پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۵

انتشار برخط: ۱۴۰۳/۰۲/۰۱

کلیدواژه‌ها:

مرگ‌اندیشی،

شعر معاصر ایران،

رویکرد فلسفه و روانشناختی

وجودی

زمینه: مرگ و مرگ‌اندیشی در شعر معاصر ایران (با رویکرد فلسفه و روانشناختی وجودی) آن در بستر سروده‌های سه تن از سخنوران برجسته معاصر ایران، یعنی: نیما یوشیج، احمد شاملو و مهدی اخوان ثالث، زمینه تحقیق را شکل می‌دهد.

هدف: هدف اصلی از این تحقیق، نمایاندن دیدگاه سه تن از برجسته‌ترین شاعران سده اخیر ایران درباره موضوع مرگ (و به تبع آن زندگی) براساس دیدگاه یاد شده (اصالت وجود) است.

روش: این تحقیق براساس روش تحلیلی-توصیفی (و براساس منابع کتابخانه‌ای) انجام پذیرفته است.

یافته‌ها: آنچه از جستجوی انجام شده به دست آمد عبارت از آن است که: سروده‌های هر سه شاعر جامعه پژوهشی این تحقیق، با رویکرد وجودی و اندیشمندانی چون: ژان پل سارتر، اروین د. یالوم، مارتین هایدگر، بینز وانگر، ویکتور فرانکل و... قابل مطالعه بوده و هر یک از این سه تن بخش‌هایی از مؤلفه‌های فلسفه و روانشناسی وجودگر را فراخوانی می‌کنند. نیما، اخوان ثالث و شاملو با تأثیر از فضای اجتماعی-سیاسی عصر حاضر به اگرستانسیالیسم یا همان دیدگاه وجودی در غلطیده‌اند با این تفاوت که نیما و شاملو گاهی مؤلفه‌های مثبت و گاه منفی وجودگرایان را در سخنان خود ظهور و بروز داده اما در نهایت در رویارویی با مرگ «اصیل» عمل کرده و با اعتقاد به «مرگ آرمانی» از وحشت و دهشت آن رسته‌اند. اخوان اما با این که او هم زندگی آرمانی را ستوده لیکن به مرگ - در هیچ یک از اشکال آن - روی خوش نشان نداده و معرفت را در شناخت این مسأله ناتوان دیده است.

نتیجه‌گیری: در بررسی سروده‌های نیما، شاملو و اخوان ثالث از دل‌بستگی به زندگی نشانه‌هایی پررنگ دیده می‌شود؛ با این حال در خصوص مرگ سخنان این هر سه ادیب معاصر در همه جا یکسان نیست به این معنا که گاهی تحت تأثیر بخشی از دیدگاه وجودی مثل «پرتاب شدگی» انسان به جهان، هدفی برای زندگی و به تبع مرگ قایل نیستند و گاه متأثر از معناگرایی عقیده یاد شده، مرگ آرمانی را ستوده و آن را پایان راه نمی‌دانند. در این میان، البته، برخورد اصیل با مرگ در شعر نیما و شاملو غالب‌تر از شعر اخوان ثالث است.

استناد: رستمیان سبزه‌خانی، سیاوش؛ غمنیری، حجت‌اله؛ و ساکی، محمدرضا (۱۴۰۳). مرگ و مرگ‌اندیشی در شعر معاصر ایران با رویکرد فلسفه و روانشناختی وجودی (مطالعه

موردی: نیما یوشیج، احمد شاملو و مهدی اخوان ثالث). مجله علوم روانشناختی، دوره ۲۳، شماره ۱۳۴، ۲۱۹-۲۳۳.

مجله علوم روانشناختی، دوره ۲۳، شماره ۱۳۴، ۱۴۰۳. DOI: [10.52547/JPS.23.134.219](https://doi.org/10.52547/JPS.23.134.219)

© نویسنده‌گان.

مقدمه

مرگ (و به تبع آن زندگی) از موضوعات مهم و در عین حال پیچیده‌ای است که از دیرباز تاکنون مورد توجه صاحبان اندیشه و هنر بوده و هر یک فراخور دانش خود درباره آن به قضاوت نهشته‌اند.

افلاطون در رساله «فایدون» - با نگاه فلسفی - مرگ را «جدایی روح از بدن» معرفی کرده است (۱۳۶۷: ۴۵۰). وی بر همین اساس، به نقل از سقراط، پاکی روح را در بی‌نیازی و بی‌تعلقی آن از جسم دانسته و اظهار می‌دارد بیشتر توجه و علاقه نسبت به مرگ در میان فیلسوفان جلوه‌گر باید باشد چرا که آنان به حقیقت مرگ و «عالم مُثُل» بیش از دیگر مردمان واقف‌اند. (همان صفحه) ابن‌سینا نیز در رساله کوچکی به نام «الشفاء من خوف الموت» درباره چستی مرگ می‌گوید: مرگ عبارت است از مفارقت نفس از بدن و در این مفارقت، فساد برای نفس نیست؛ تنها نتیجه مفارقت همان فساد ترکیب است (۱۴۰۰: ۳۴۳). وی با بیان این که معاد انسان در آخرت، روحانی و جسمانی خواهد بود به گونه‌ای بر «عالم مُثُل» افلاطون نیز مهر تأیید می‌نهد.

سهروردی (شیخ اشراق) هم در مقام اثبات بقای نفس (=روح) برآمده و با ملقب کردن «نفس» به «نور اسفهبدی» می‌نویسد: نور اسفهبدی، جوهری مجرد است که فنانای صیصه (جسم) در فساد آن تأثیری ندارد، چرا که این جوهر در ماهیت با بدن نسبت تباین و غیرمنطبع دارد و رابطه‌اش با بدن، صرفاً «رابطه شوقی» است و «رابطه» امری اضافی است و «اضافه» از ضعیف‌ترین اعراض به شمار می‌آید. با مرگ بدن، این رابطه و علقه [که حاصل زوال بدن است] از میان بلند می‌شود و نفس به حیات خود ادامه می‌دهد (۱۳۸۰، ج ۱: ۴۹۶).

ملاصدرا، نیز، در ادامه نظر شیخ اشراق، با تکیه بر «حرکت جوهری»، معتقد است: نطفه در حرکت جوهری خود همواره در حال تغییر و تبدیل است تا این که سرانجام به نفس انسانی تبدیل می‌شود. نفس هم با حرکت وجودی خود به مراتب و درجات مختلف تجرید می‌رسد، هر چند در مرتبه‌ای از مراتب وجودش، موجودی طبیعی است اما پیوسته به سبب حرکت جوهری، تجریدش زیاد و زیادتر می‌شود تا در نهایت، خود را از طبیعت رها می‌کند. در واقع یک وجود واحد با حرکت جوهری، پیوسته رو به کمال می‌رود و قصد رها شدن از طبیعت را دارد تا این که به مرحله

استکمال و استقلال می‌رسد. در این حالت از ماده و مادیات جدا شده و مرگ اتفاق می‌افتد (۱۹۸۱، ج ۹: ۵۲-۵۳).

اسپینوزا، هم، به منظور اثبات بقای نفس پس از مرگ، به مسأله تلاش آدمی برای ادامه زندگی و دوری از فنا و نیستی در دنیا تأکید دارد. وی تلاش و کوشش طبیعی یا به عبارت دیگر «میل به زیستن» را «کوناتوس» نامیده و گفته: کوناتوس نه تنها دلیل جاودانگی روح بلکه - چنانچه با عشق عقلانی همراه باشد - موجب سعادت نفس در سرای باقی نیز هست (۱۳۷۶: ۳۱۷). مارتین هایدگر، اما، بدون آن که بخواهد مسأله جهان پس از مرگ را اثبات یا نفی کند، مهمل بودن ترس از مرگ را پیش کشیده و با تقسیم انسان‌ها به: اصیل و غیراصیل، پذیرش مرگ را نشانه اصالت انسان یا به تعبیر دیگر «دازاین اصیل» دانسته، می‌گوید: دازاین اصیل می‌پذیرد که مرگ اصیل رخدادی نیست که زمانی در آینده اتفاق می‌افتد، بلکه ساختاری بنیادی و جدایی‌ناپذیر در جهان است. مرگ به خودی خود نشانه‌ای در پایان تجربه ما نیست و نه حتی واقعه‌ای که ما خواسته باشیم خود را برای آن آماده کنیم، بلکه ساختاری وجودی و درونی است که قوام‌بخش وجود ماست (به نقل از: کراوس، ۱۳۸۴: ۲۷۴).

هایدگر در ادامه، دلیل اصالت دازاین را این گونه شرح می‌دهد: دازاین غیراصیل از آری گفتن به مرگ عاجز است، درحالی که رویارویی با مردن، اصیل عمل کردن است. اصیل عمل کردن مربوط به محتوای زندگی نیست بلکه مربوط به شیوه زندگی است (همان صفحه).

و بالاخره، محمدتقی جعفری، با نظری مثبت‌انگارانه، مرگ را «رسمی‌ترین و قانونی‌ترین دعوت در عرصه هستی» دانسته (۱۳۸۰: ۲۹۰) و با گره زدن این مسأله با «زندگی»، این هر دو پدیده را، دو روی یک سکه معرفی کرده که فهم هر یک مستلزم درک و فهم طرف دیگر است. او معتقد است: تا آدمی پاسخ درستی برای پرسش‌های اساسی حیات خود یعنی: «از کجا آمده‌ایم، به کجا می‌رویم و چرا آمده‌ایم» پیدا نکند، تفسیر درستی از مرگ نخواهد یافت (همان: ۳۹۲). وی در خصوص ترس از مرگ نیز می‌گوید: «مجهول بودن حقیقت زندگی است که موجب تاریکی مرگ شده است» (همان صفحه).

باری، در این باره آنچه تازه می‌نماید، واریسی این پدیده از منظر نحله‌های مختلف فلسفی و روانشناختی در یکصد و پنجاه ساله اخیر - به ویژه دیدگاه وجودی - است. منظور از دیدگاه وجودی در اینجا آمیزه‌ای از فلسفه و علم

- فروزنده، مسعود؛ سورانی، زهره، (۱۳۸۹)، بررسی کهن الگوها در شعر اخوان ثالث، فصلنامه تخصصی پیک نور زبان و ادبیات فارسی، سال اول، شماره دوم.

- حسام‌پور، سعید؛ نبوی، سمیه؛ حسینی، اعظم، (۱۳۹۴)، مرگ و مرگ‌اندیشی در اشعار اخوان ثالث، شاملو و فروغ فرخزاد، پژوهشنامه ادب غنایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، شماره ۲۴، صص ۹۶-۷۷.

بحث و بررسی

مرگ‌اندیشی تحت تأثیر دیدگاه فلسفه و روانشناختی وجودی نیما یوشیج (علی اسفندیاری)

به طور کلی با بررسی اشعار نیما - و به تبع شاملو و اخوان ثالث - در خصوص مرگ‌اندیشی دیدگاه‌های آنان را می‌توان تحت تأثیر مؤلفه‌های سیاسی / اجتماعی و سپس فلسفی / روانشناختی مورد مطالعه قرار داد.

مرگ و مرگ‌اندیشی، تحت تأثیر شرایط اجتماعی و سیاسی پیش و پس از عصر حاضر یعنی: شکست مشروطه، وقایع شهریور ۱۳۲۰ و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، موجب تزریق احساس یأس و ناامیدی، ترس، پوچ‌گرایی و... در شعر اغلب شاعران و سخنوران این دوره گردید. نیما هم تحت تأثیر همین فضا - که دلمردگی‌های جنگ جهانی دوم نیز بدان نیز افزوده شده - مرگ را مورد توجه قرار می‌دهد. همین شرایط اجتماعی - سیاسی بود که نیما و دیگر اندیشمندان و ادیبان ایرانی را تحت تأثیر فلسفه‌های گونه‌گون - بیش از پیش - به مرگ و زندگی متوجه گردانید.

یکی از رویکردهایی که می‌توان از آن در تحلیل مرگ و زندگی از دیدگاه نیما بهره برد، رویکرد فلسفی / روانشناختی وجودی (Existential) است. اگرستانسیالسیم فلسفه‌ای بود که رسماً بعد از جنگ جهانی اول و فجایی که این جنگ در دنیا از خود برجای گذاشت، ذهن و ضمیر بسیاری از اندیشمندان غرب را به خود معطوف ساخت و باعث شد انسان معاصر، بازخوان دیگری از زندگی و مرگ (به ویژه مرگ) داشته باشد. زیگموند فروید درباره این واقعه هولناک و خانمان‌سوز می‌گوید: «جزبه جنگ در این بود که مرگ را دوباره به یاد انسان آورد» (به نقل از: یالوم، ۱۳۹۰: ۵۹). اینک برای آن که سروده‌های نیما را بتوان از منظر دیدگاه وجودی مورد مطالعه قرار داد و رویکردهای گونه‌گون - مثبت (خوش‌بینی) یا منفی (ترس و وحشت) - وی را در این زمینه دریافت، نخست باید به عقیده یالوم، فیلسوف وجودگرا، در باره دلایل وحشت از مرگ نظر افکند.

روانشناسی است. وجودگرایی یا فلسفه «اصالت وجود» یکی از مهم‌ترین تأثیرگذارترین مکتب‌های فلسفی و ادبی جهان در قرن بیستم است که مهد پیدایش و رواج آن کشورهای اروپایی و به ویژه، آلمان و فرانسه بوده است (سرانجام و محمدی، ۱۳۹۵: ۱۷) روانشناسی وجودی نیز از بطن دو نهضت فلسفی پدیدارشناسی (هوسرل) و وجودگرایی به وجود آمد با طرح تجربه‌های بی‌واسطه‌ای در مقابل گرایش‌های موجود در روانشناسی از جمله: ساخت‌گرایی، کنش‌گرایی، رفتارگرایی، گشتالت و روان‌کاوی - که دارای قوانین، اصول و روش‌های معین بودند - قرار گرفت (میزیاک و سکستون، ۱۹۶۶: ۲۷).

روانشناسی وجودی باور دارد که جهان با تمام مخلوقاتش هیچ‌گونه توجیه و معنایی ندارد. آنچه انسان را در میان مخلوقات ممتاز می‌کند، آزادی و توانایی او در انتخاب است. مفروضات روانشناختی در این رویکرد آزادی، تنهایی، اضطراب مرگ و اصالت انسانی است (زاده‌محمدی، ۱۳۹۷: ۱۵). با وجود این، دیدگاه وجودگرا - تحت تأثیر اندیشه‌های هایدگر و فرانکل - نکات مثبتی و سازنده‌ای نیز دارد که در طول تحقیق با زمینه‌های ادبی یاد شده (نیما، شاملو و اخوان ثالث) بدان خواهیم پرداخت.

پرسش یا پرسش‌های تحقیق

مرگ و مرگ‌اندیشی با مطالعه موردی نیما یوشیج، احمد شاملو و مهدی اخوان ثالث با رویکرد فلسفه و روانشناختی وجودی چگونه قابل مطالعه بوده و چه نتایجی را در بر دارد؟

هدف یا اهداف تحقیق

از جمله هدف‌های این تحقیق: آشنایی با یکی از مکتب‌های فلسفی و روانشناختی مهم قرن بیستم یعنی اگرستانسیالسیم (اصالت وجود) و دیگر بررسی سروده‌های سه تن از برجسته‌ترین سخنوران معاصر ایران بر پایه مؤلفه‌های دیدگاه یاد شده است.

پیشینه تحقیق

پژوهشی تحت عنوان این مقاله که به موضوع پرداخته باشد، به رؤیت نرسید، لیکن برخی از تحقیقات انجام شده نزدیک به این جستاراند، از آن جمله:

- فروغی، حسن؛ رضایی، مهناز، (۱۳۹۲)، تصویر مرگ و زندگی در شعر معاصر ایران، فصلنامه پژوهش ادبیات معاصر جهان، دوره ۱۸، شماره ۲، صص ۱۵۹-۱۷۰.

یالوم بر این باور است که رویارویی با مرگ در انسان به سه شیوه ظاهر می‌شود: ۱. در بعضی از افراد غیرمستقیم بروز می‌کند مثل بی‌قراری یا استرسی که فرد در کنار زندگی عادی کنترلش می‌کند. ۲. در بعضی افراد ضمن این که غیرمستقیم بروز می‌کند، زندگی فرد را نیز مختل کرده و بیماری روحی ایجاد می‌کند. ۳. و بالاخره در بعضی دیگر، سبب ایجاد نگرشی آگاهانه و انگیزستانسیالیستی (مرگ آگاهی) می‌شود (یالوم، ۱۳۹۱: ۱۰).

در بررسی سروده‌های نیما بر مبنای فلسفه و روانشناختی وجودی، با بازخوردهای اول (یعنی بی‌قراری و استرس) و سوم (یعنی نگرش آگاهانه) روبه‌رو هستیم. در بازخورد نخست، پریشانی و بی‌قراری را، به وضوح، می‌توان مشاهده کرد. در این مرحله نیما ضمن این که اضطراب بسیار خود از مرگ را برملا می‌کند، آن را باعث ویرانی و نابودی دانسته که جز ضرر رهاوردی برای انسان ندارد:

... در التهام از حد بیرون

فریاد بر می‌آید از من:

«در وقت مرگ که با مرگ

جز بیم نیستی و خطر نیست،

هزالی و جلالت و غوغایی هست و نیست

سهو است و جز به پاس ضرر نیست» (یوشیج، ۱۳۹۷: ۷۵۲)

و یا:

... در معرض نگاه امید آشنا نیست

جز پوستواره‌ای

وین زنده‌دان - ستوه ز بسیار خوارگی -

جز طعمه‌ی دم دگرلاشخواره‌ای

نوبت زوالش را اعلام می‌کند

مرگ ایستاده است و از آنان

(با جنبشی که دردم آخر

هر زنده را به نزع روانست)

تن رام می‌کند

می‌داند این حکایت را لاشخوار پیر

نوبت شمار حوصله‌آور

آن جیره‌خوار مرگ

در دشت‌های خامش بنیاد

کشتارها که خواهد افتاد (همان: ۶۴۵)

اما از آنجا که نیما گرایش «معناجویی»^۱ داشته و مرگ را از منظر آرمان خواهی نیز به تماشا نشسته است، در جای جای سخنانش در مواجهه با مرگ، به تعبیر هایدگر، «اصیل»^۲ عمل کرده و می‌گوید:

از زمین برکنید آبادی

تا به طرح نوی کنیم آباد

به زمین رنگ خون باید زد

مرگ یا فتح هر چه بادا، باد

یا بمیریم جمله یا گردیم

صاحب زندگانی آزاد (همان: ۵۲۸ و ۵۲۹)

همچنین براساس همین گرایش است که شاعر جان دادن در راه وطن و تلاش برای رهایی آن از سلطه استبداد و استعمار را «فتح» می‌نامد:

این سیلاخورها گر خصم منند

عنکبوتند همه بر سقف تنند

چه هراسی است، چه کسی در پی ماست

ما بمیریم که یک ابله شاست؟

«مرگ با فتح» مرا بهتر است از این ننگ

... ای وطن! از پی آسایش تو

می‌پذیرند چنین خواهش تو

می‌روند از سر شوق، تا به درگاه اجل! (همان: ۱۷۷)

و در جریان ماجرای جانفشانی افسری که برای آسایش هموطنانش، مرگ را به جان خریده، می‌سراید:

این ماجرای دست ز جان شسته‌ای است کاو

آمد که داد مردم بستاند از عدو

اما چگونه داد و آنکه چه دشمنی؟

تیغی که انتقامش در زهر می‌کشید

تیزی گرفت از شبی و از هزار امید

اندر شبی دگر، خاکش غلاف شد.

... بی‌هیچ بیم در دلش آمد به سوی مرگ

رفت از کمال غیظ که بیند به روی مرگ

آن آشنای درد در قهر زندگی (یوشیج، ۱۳۹۷: ۱۸۰-۱۹۸)

نیمه، در جای دیگر می‌گوید: اگر کسی در حق مردم فداکاری نماید و دلی را زنده گرداند، مرگ هیچگاه روی زشت خویش به او نشان نمی‌دهد و در آسایش و آرامش ابدی، جای خواهد داد: دو سال از نبود غم‌انگیز او گذشت

روی مزار او

دو بار برگ‌های خزان ریخته شدند

نه او نمرده است آنکه دلی زنده می‌کند ...

هرگز بر او نیابد بد روی مرگ دست

شکل غراب بیهده ...

بر این مزار، بیهده بنشسته است جغد

اشک سه سایه بی‌سبب اینجاست بر زمین (همان: ۴۵۱ و ۴۵۲)

شعر ققنوس نیز - به یک اعتبار - به مفهوم زندگی بخشی مرگ اشاره دارد. ققنوس، مرغی است افسانه‌ای که هزار سال عمر می‌کند و چون این عمر به آخر می‌رسد، هیزم زیادی را فراهم می‌سازد و خود بر بالای آن می‌نشیند و آواز سر می‌دهد و شروع به بال‌زدن بر روی هیزم‌ها می‌کند. از بین بال‌هایش آتشی شعله‌ور می‌گردد و خود نیز در آتش می‌سوزد. اما از خاکسترش بیضه‌ای به وجود می‌آید و مرگ ققنوس منجر به زندگی دوباره می‌گردد (یا حقی، ۱۳۷۵: ۳۴۱).

خاکستر شدن ققنوس که بی‌تردید اوج از خود گذشتگی و وارستگی و در عین حال جدا کردن خود از محیط خور و خواب و دیگر عادات یاوه روزمره است هنگامی که به زایش جوجه‌هایش از بطن خاکستر سوزان می‌انجامد حامل کنایه و پیامی ویژه است (حمیدیان، ۱۳۸۳: ۱۷۸).

... آن مرغ نغزخوان

در آن مکان ز آتش تجلیل یافته

اکنون، به یک جهنم تبدیل یافته،

بسته‌ست دم‌بدم نظر و می‌دهد تکان

چشمان تیزبین

وز روی تپه

ناگاه، چون بجای پر و بال می‌زند

بانگی بر آرد از ته دل سوزناک و تلخ،

که معنیش نداند هر مرغ رهگذر

آنکه ز رنج‌های درونیش مست

خود را به روی هیبت آتش می‌افکند

باد شدید می‌دمد و سوخته‌ست مرغ

خاکستر تنش را اندوخته ست مرغ!

پس جوجه‌هاش از دل خاکسترش به در (یوشیچ، ۱۳۹۷: ۳۲۷)

احمد شاملو

یکی از برجسته‌ترین بن‌مایه‌های فکری شاملو نیز در شعر «مرگ» است. شاملو در اکثر سروده‌هایش به موضوع مرگ نگاهی اندیشمندانه و فیلسوف مآبانه دارد. از این رو شاملو نگاهی، متنوع‌تر درباره مرگ از خود نشان داده است.

او مرگ را از زوایای گوناگون می‌نگرد. گاهی آن را کنار خود حس می‌کند، در هیبت ترسناک آن خیره می‌شود و سایه دردآور آن را بر زندگانی خویش می‌بیند، زمانی نیز در آن تأملی متفکرانه می‌کند و چند و چون آن را می‌کاود و درصدد کشف رمز و راز آن برمی‌آید. گاهی هم آن را پشت سر می‌نهد و وجودش را نفی می‌کند و به نوعی از آن می‌گریزد، زمانی نیز روبروی آن می‌ایستد و در موقعیت کسی که مرگ را به درستی شناخته و با او به تفاهم رسیده، بی‌مهابا با مرگ سخن می‌گوید (باقی‌نژاد، ۱۳۸۶: ۳۴).

از این جهت شاملو هر دو دیدگاه وجودی - مکتب اروپا و امریکا - را در سخنانش جمع کرده است؛ با این توضیح که: روانشناسی وجودی در دنیا نگاه‌های متفاوتی را به خود معطوف داشته است؛ مثلاً در اروپا همواره بر محدودیت‌های انسان (Limitations of human) و ابعاد اضطراب (Anxiety)، سرگشتگی (Perplexity) و نابودی (Destruction) تأکید شده است، اما در امریکا بر خوش‌بینی (optimism)، رشد استعدادها (Talent development) و تجربه اوج (peak experience) تأکید می‌شود (ر.ک: یالوم، ۱۳۹۰: ۳۹ و ۴۰).

شاملو نیز در بسیاری موارد دیدگاه هایدگر را در رویارویی با مرگ انتخاب می‌کند. یکی از مفاهیم اصلی در دیدگاه وجودی - همچنان که پیش‌تر نیز بدان اشاره شد - اصیل عمل کردن یا وجود اصیل (original existential) است، یعنی وجودی که تعارضات در آن حل، و آن بخش عدمی (نیستی) پذیرفته شده است. برای رسیدن به این مرتبه، نحوه مواجهه با مرگ نقش کلیدی دارد. بنا به عقیده هایدگر: اگر صادقانه مرگ پذیرفته و پیش‌بینی

شود، می‌تواند به عاملی کمک کننده در وجود بدل شود، اما فرار از مرگ و غیرواقعی خواندن آن، توهمی بیش نیست (ر.ک: مکواری، ۱۳۷۶: ۲۰۱). نگاه شاملو به مرگ، عمدتاً، نگاه خوش‌بین و تجربه‌گراست تا سرگشتگی و نابودی. جریان روحی غم زده، مضطرب و شکاک شاعر ذیل جریان روحی و روانی اصیل وی دربارهٔ مرگ نمودی بسیار کم‌رنگ دارد. در بخش بدینی و سرگشتگی، شاملو از تجربه‌ای تلخ سخن به میان آورده به طوری که ظاهراً تا یک قدمی مرگ نیز پیش رفته (شاید در جریان جنگ جهانی دوم و حبس یکساله وی توسط متفقین در ایران) اما توانسته از چنگال آن برهد. همین تجربه هولناک باعث گردیده که مرگ را خوف‌انگیز ببیند و از آن به بعد گاه گاهی با به یاد آوردن این موضوع، اوقات خود را تلخ نماید:

در دیداری غمناک، من مرگ را به دست سوده‌ام
من مرگ را زیسته‌ام
با آوازی غم‌ناک، غم‌ناک
و به عمری سخت دراز و سخت فرساینده

دردا

دردا که مرگ

نه مردن شمع و

نه بازماندن ساعت است

... نه لیموی پُر آبی که می‌مکی

تا آنچه به دورافکندنی‌ست

تفاله‌ئی بیش نباشد:

تجربه‌ئی‌ست غم‌انگیز، غم‌انگیز

به سال‌ها و به سال‌ها و به سال‌ها ...

آری، مرگ انتظاری خوف‌انگیز است

انتظاری که بی‌رحمانه به طول می‌انجامد

مسخی‌ست دردناک

که مسیح را شمشیر به کف می‌گذارد (همان: ۵۳۴-۵۳۶)

و در ادامهٔ همین دیدگاه است که زندگی نیز گاهی بیهوده و بی‌معنا به نظر می‌رسد:

... در آواز من

زندگی بیهوده هست

بیهوده‌تر از تشنج احتضار که در تلاش تاراندنِ مرگ

با شتایی دیوانه‌وار

باقی مانده‌ی زندگی را مصرف می‌کند

تا مرگ کامل فرارسد.

پس زنگِ بلند آواز من

به کمال سکوت می‌نگرد (همان: ۶۳۴)

و باز در ادامهٔ رویکرد بالا به مرگ، در جایی دیگر می‌خوانیم:

... من عملهٔ مرگ خود بودم

و ای دریغ که زندگی را دوست می‌داشتم!

آیا تلاش من یکسر بر سر آن بود

تا ناقوس مرگ خود را پر صداتر به نوا در آورم؟

... گهواره‌ی سکون، از کهکشانی تا کهکشانی دیگر در نوسان است

ظلمت، خالی سرد را از عصارهٔ مرگ می‌آکند

و در پشت حماسه‌های پر نخوت، مردی تنها بر جنازهٔ خود می‌گرید (همان: ۳۰۸).

همچنان در همین معنی است که مرگ را مایهٔ نابودی گفته و منحوس شمرده است. بر این باور آدمی نمی‌تواند در مقابل مرگ ایستادگی کند، پس چه بهتر که در برابر آن تسلیم شود. در اینجا شاملو برای رهایی از فکر مرگ، دست به «جابه‌جایی» می‌زند؛ این همان شیوهٔ نخست رویارویی با مرگ براساس گفته‌های یالوم بود. در این مرحله فرد تدابیر مبتنی بر انکار مانند: سرکوب، واپس‌گرایی یا جابه‌جایی (بودن به هر حال بهتر از نبودن است) را برمی‌گزیند:

نازلی! بهار خنده زد و ارغوان شکفت

در خانه، زیر پنجره، گل داد یاس پیر

دست از گمان بدار!

با مرگ نحس پنجه می‌فکن!

بودن به از نبود شدن، خاصه در بهار ... (همان: ۱۳۳)

اما این بخش در شعر شاملو، همچنان که اشاره شد، کم فروغ است. آنچه بیش‌تر به چشم می‌آید، مرحلهٔ سوم از دیدگاه یالوم است. در این مرحله شخص تلاش دارد تا - به واسطهٔ نگرش آگاهانه - برای غلبه بر مرگ به جاودانگی نمادین دست بیابد. (یالوم، ۱۳۹۰: ۱۷۴)

اساساً یکی از جذابیت‌های دیدگاه وجودی در این نکته خلاصه می‌شود که به انسان می‌گوید: درباره مرگ بیندیش، تا زندگی را مغتنم شمرده و فرصت‌ها را از دست ندهی (همان: ۳۱)، به گفته فروید: «محدودیت در امکان بهره‌مندی از لذت، به ارزش لذت می‌افزاید» (به نقل از: زمان‌شعار، ۱۳۹۱: ۵۸).

در این دیدگاه، شاملو نخست مرگ را به زندگی پیوند زده و همچون سهراب سپهری که می‌گوید: «ریه‌های لذت پر اکسیژن مرگ است» (سپهری، ۱۳۸۲: ۲۹۷) مرگ را به عرصه زندگی می‌کشانند و با همانندسازی این دو (مرگ و زندگی)، دهشت و وحشت را از مرگ می‌ستانند:

... اما اگر چه قافیه‌ی زندگی

در آن

چیزی به غیر ضربه‌ی کشدار مرگ نیست

در هر دو شعر

معنی هر مرگ

زندگی‌ست! (شاملو، ۱۳۸۱: ۱۴۸)

یا:

... زندگانی

دوشادوش مرگ

پیشاپیش مرگ

هماره زنده از آن سپس که با مرگ

و همواره بدان نام که زیسته بودند

که تباهی

از درگاه بلند خاطره‌شان شرمسار و سرافکنده می‌گذرد (همان: ۷۸۵)

در ادامه همین عقیده به مرگ اصالت بیشتری بخشیده و به مؤلفه‌های زیر می‌رسد:

الف: مرگ آگاهی، ب: اغتمام فرصت، ج: بعد روحانی در انسان، د: تلاش برای ارتقاء بخشیدن به ماهیت روحانی (معنوی)، و... (سلیمی‌بجستانی و وجدانی همت، ۱۳۹۵: ۳۰-۳۱).

نمونه:

من مرگ را سرودی کردم

سرسبزتر ز بیشه

من موج را سرودی کردم

پرنبض‌تر ز انسان

من عشق را سرودی کردم

پرطبل‌تراز مرگ

من برگ را سرودی کردم

پر تپش‌تر از دل دریا

من موج را سرودی کردم

پرطبل‌تر از حیات

من مرگ را

سرودی کردم ... (همان: ۴۳۹)

در برخی نمونه‌ها، شاملو پا را از دیدگاه وجودی فراتر نهاده و برخلاف این دیدگاه که در چند و چون خدا و آخرت یا سکوت کرده یا حرف‌های مبهم و پیچیده دارند (یالوم، ۱۳۹۰: ۱۶ و ۳۱)، مرگ را پایان هستی ندانسته و با بیانات زیر، به این پدیده «معنایی ملکوتی» بخشیده است:

... گفتم اینک ترجمان حیات

تا قیلوله را بی‌بایست نپنداری

آن‌گاه دانستم

که مرگ پایان نیست (شاملو، ۱۳۸۱: ۱۰۵۴)

یا:

... تو نمی‌دانی غریو یک عظمت

وقتی که در شکنجه‌ی یک شکست نمی‌نالد، چه کوهی‌ست!

تو نمی‌دانی نگاه بی‌مژه‌ی محکوم یک اطمینان

وقتی که در چشم حاکم یک هراس خیره می‌شود، چه دریایی‌ست!

تو نمی‌دانی مردن

وقتی که انسان مرگ را شکست داده است، چه زندگی‌ست!

و شعر زندگی هر انسان

که در قافیه‌ی سرخ یک خون، پذیرد پایان

مسیح چارمیخ ابدیت یک تاریخ است

با ساز یک مرگ، با گیتار یک لورکا

شعر زندگی‌شان را سرودند (همان: ۶۲)

شاملو، حتی، کسانی که جان بر سر عدالت و آزادی می‌نهند را به عزرائیل (فرشته قبض روح) مانند کرده می‌گوید: این مرگ است که از آنان بیم دارد و نه آنان از مرگ:

... از آن‌ها که رویاروی - با چشمان گشاده - در مرگ نگریند

... اینان مرگ را سرودی کردند

اینان مرگ را

چندان شکوهمند و بلند آواز داده‌اند

که بهار چنان چون آواری بر رگ دوزخ خزیده است

ای برادران

این سنبله‌های سبز

در آستان درو، سرودی چندان دل‌انگیز خوانده‌اند

که دروگراز حقارت خویش لب به تمسخر گزیده است

مشعل‌ها فرود آرید که در سراسر گشتوی خاموش

به جز چهره‌ی جلادان به هیچ چیز از خدا شباهت نبرده است

اینان به مرگ از مرگ شبیه‌ترند

اینان از مرگی بی‌مرگ شباهت برده‌اند

سایه‌ای لغزان‌اند که چون مرگ

بر گستره‌ی غمناکی که خدا به فراموشی سپرده است

جنبشی جاودانه دارند (همان: ۷۱۸)

شاملو مرگ در راه آزادی و عدالت را «شهادت» خوانده و شهادت را

بالاترین مقام انسانیت دانسته و بر این باور است که آسمان بر شهدا نماز

می‌خواند، او شعر زیر را برای «شهید رضایی»^۳ سروده است:

در آوار خونین گرگ و میش

دیگر گونه‌ی مردی آنک

که خاک را سبز می‌خواست

... من تنها فریاد زدم نه!

من از فرو رفتن تن زدم

صدایی بودم من

- شکلی میان اشکال -

و معنایی یافتم.

من بودم

و شدم،

نه ز آن گونه که غنچه‌ئی، گلی

یا ریشه‌ئی که جوانه‌ئی

یا یکی دانه که جنگل -

راست بدان گونه

که عامی مردی شهیدی،

تا آسمان بر او نماز برد (همان: ۷۲۶)

و بالاخره شاملو - در تعبیری تنبیهی و زبانی طنزگونه - به آدمی در آنچه

پیش‌رو دارد، هشدار می‌دهد:

... در مردگان خویش نظر می‌بندیم با طرح خنده‌یی،

و نوبت خود را انتظار می‌کشیم

بی‌هیچ خنده‌ای (همان: ۷۱۲)

مهدی اخوان ثالث

سومین مورد از جامعه پژوهشی این تحقیق، مهدی اخوان ثالث است. چنانچه

خواسته باشیم تصویری کلی در خصوص مرگ در سروده‌های اخوان ثالث

به دست دهیم، بایستی گفت: دیدگاه اخوان، دیدگاه اگزیستانسیالیستی -

نهیلیستی است. به بیان دیگر، خودآگاهی اخوان نسبت به مرگ او را به

«رویارویی اصیل» و نداشته است:

ای درخت معرفت، جز شک و حیرت چیست بارت؟

یا که من باری ندیدم، غیر از این بر شاخسارت

بر زمینت کشت و بردت سر به سوی آسمان‌ها

باغبان شوخ چشم پیر و پنهان آیبارت

یا از آن سر شاخه‌های دور و پنهان از نظرها

میوه‌ای دیگر فرو افکن برای خواستارت

یا بر آی از ریشه و چون من به خاک مرگ در شو

تا نینم سبز زین سان، هم زمستان و هم بهارت

حاصلی جز حیرت و شک میوه‌های جز شک و حیرت

چیست جز این؟ نیست جز این؛ ای درخت پیر بارت

عمرها بردی و خوردی غیر از این باری ندادی

حیف، حیف از این همه رنج بشر در رهگذار

... چون گشودم چشم عبرت، ناگهان دیدم که بی‌گه

پرده‌ای برفینه پوشیده سرم یعنی غبارت (اخوان ثالث، ۱۳۷۸: ۳۹۷-۳۹۹)

در دیدگاه اخوان اگر چه خدا و مذهب نفی نشده اما حتی خدا و مذهب

نیز نتوانسته‌اند اخوان را نسبت به زندگی و مرگ خوشبین کنند تا جایی که

در بخشی از سروده‌هایش حتی حضرت حق را به باد انتقاد می‌گیرد که:

چنانچه تو آن گونه که گفته‌اند: کریم و مهربان بودی، به روزگار سفله

نمی‌گفتی هرچه از جوانی و توش و توان به ما داده است - ناجوانمردانه -
پس بگیرد:

... دانی چه گفت کولی پیر فقیر؟ گفت:
گردون مرا شکست و زبون در قفس گرفت
از گوش و هوش، مقدّرَت؛ از دست و پا، توان
وز این دو، دیده روشنی مقتبس گرفت
سر، پاک پیر و گر شد و دندان، بسود و ریخت
گلبرگ روی، منزلت خار و خس گرفت
خورشید خفت و سرو خمید و چراغ مُرد
هان، مرگ آمد اینک و راه نفس گرفت
گنجی اگر به هیچ کسی داد، قحبه‌ای
نشنیده‌ام که باز پس از هیچ کس گرفت
دیگر مگو خدای کریم است و مهربان

کاین سفله هر چه داد به من باز پس گرفت! (همان: ۳۰۴ و ۳۰۵)

نگاه اخوان به زندگی نیز همچون نگاه او به مرگ است. علاقه او به زندگی،
یک علاقه و وابستگی غریزی است، و اگر هم در جایی گفته است: زندگی
را دوست می‌دارم، مرگ را دشمن (همان: ۸۲)، اما آنگاه که تصویر او از
قصه زندگی را تماشا می‌کنیم، تصویری جز سراسر لعنت و نکبت نیست:
... گر چه از بود و نبود رفته و آینده بیزارم

پرسم اما، از کجا بایست دانست این
که چو فصل رفته‌ها آینده‌ای هم پیش‌رو دارم؟
یا نه، شاید اینکه پندارم میان راهش
فصل آخر را

برگ‌های آخرین، یا باز هم کمتر
سطرهای آخرین، از برگ فرجام است
بین لب‌هام این دم فرسوده نمناک
واپسین نم، از پسین قطره‌ها، از جام انجام است
آه

... گر آن ناخوانده مهمانی که ما را می‌برد با خویش
ناگهان از در درآید زود

پس چه خواهد بود - می‌پرسم -
سرنوشت آن عزیزی که نام آرزوشان بود؟

... لیک این دامن که بی‌تردید

قصه تا اینجاش، اینجایی که من خواندم

قصه بیهوده تر بیهودگی‌ها بود

لعنت آغازی، سراپانکبتی منفور (همان: ۲۶۱-۲۶۳)

او در سروده‌ای که به مناسبت درگذشت «فروغ فرخزاد» انشا کرده بار دیگر
بر زشتی زندگی و مرگ - توأمان - پای افشاده است:

... چه بود، این تیر بی‌رحم از کجا آمد؟

که غمگین باغ بی‌آواز ما را باز

در این محرومی و عریانی پاییز

بدینسان ناگهان محروم و خالی کرد؟

از آن تنها و تنها قمری محزون و خوشخوان نیز

چه وحشتناک!

نمی‌آید مرا باور

و من از این شبیخون‌های پیش‌رمانه و شومی که دارد مرگ

بدم می‌آید از این زندگی دیگر

چه بی‌رحمند صیادان مرگ، ای داد ای فریاد

چه بیهوده‌ست این فریاد

نهان شد جاودان در ژرفنای خاک و خاموشی

پرشادخت شعر آدمیزادان

چه بیرحمند صیادان

نهان شد، رفت

از این نفرین شده، مسکین خراب آباد (همان: ۲۸۶)

نیز آنجا که در سوگ «صادق هدایت» می‌سراید:

... اگر چه حالیا دیرست کان بی‌کاروان کولی

از این دشت غبار آلود کوچیده‌ست

هزاران سایه جنبد باغ را، چون باد برخیزد

گهی چونان، گهی چونین

که می‌داند چه می‌دیده‌ست آن غمگین؟

دگر دیرست کز این منزل ناپاک کوچیده‌ست

و طرف دامن از این خاک برچیده‌ست (همان: ۲۰۱)

و بالاخره کهن الگو یا صورت‌های مثالی عمدتاً مثبت در شعر اخوان مثل:

زمین، وطن، شهر و... از جنبه منفی آن‌ها مورد توجه قرار گرفته است. برای

نمونه «زمین» که یکی از برجسته‌ترین کهن‌الگوهاست و به تعبیر یونگ: مفاهیمی چون فداکاری، حرمت و دیگر احساس‌های مثبت را برمی‌انگیزد (یونگ، ۱۳۸۲: ۲۶)، زشت و نامبارک به چهره درآمده است:

... ولی مسکین زمین آلوده و زشت است
و از دود و شرارِ وحشت و اندوه مالا مال
هوایش گندناک و پر غبارِ آهن و باروت
در آفاکش به پروازند هر سو پیک‌هایِ مرگ
بدستی نیز نتوان یافت پاک و فارغ از جنجال
درین هنگام، وین هنگامه ناحق

در این آفاقِ هول و حسرت و نومیدی از شش سو
در این تاریکی مطلق

که ترکیب هوایش از تبانی عنصری چند است زهرآلود:
و از شش کرانش مرزهای بُن بست

و با دیوار و سیم خارِ «هرگز» مسدود (اخوان ثالث، ۱۳۷۸: ۲۲۲ و ۲۲۳)

بحث و نتیجه‌گیری

مرگ و مرگ‌اندیشی یکی از موضوعاتی است که اهل اندیشه و اهل ادب همواره روزگار بدان پرداخته و چگونگی رؤیاری با آن را در قالب نوشته‌های فلسفی یا ادبی به تحریر درآورده‌اند اما آنچه در این یکصد و پنجاه ساله اخیر نو می‌نماید تفاسیر و تعبیر گونه‌گونی است که تحت تأثیر نحله‌های مختلف فلسفی و روانشناختی به قلم تحقیقی درآمده است. بر همین اساس پژوهش حاضر با بررسی مرگ‌اندیشی از منظر سه سخنور معاصر فارسی یعنی: نیما یوشیج، احمد شاملو و مهدی اخوان ثالث را به نتایج ذیل دست یافت: چگونگی مواجهه با مرگ در شاعری مثل نیما و احمد شاملو - با تأثیر از فلسفه و روانشناختی وجودگرا - با فراز و فرودهایی همراه

بوده است. این شاعران گاه با توجه به ابعاد کاملاً ماتریالیستی مکتب یاد شده، مرگ (و به تبع آن زندگی) را تیره و تار دیده و با اضطراب و پریشان‌حالی از آن سخن گفته‌اند لیکن با تأثیر از زوایای اصالت‌جویی و معناگرایی همین دیدگاه، در نهایت، مرگ را به عنوان یک حقیقت غیرقابل انکار پذیرفته و از آن در جهت ساختن زندگی و اغتنام فرصت بهره برده‌اند. اخوان ثالث اما اگرچه زندگی آرمانی را ستوده ولی نتوانسته است با مرگ - در اشکال مختلف آن - کنار بیاید و اصیل عمل نماید.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول در رشته زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بروجرد است. به جهت حفظ رعایت اصول اخلاقی در این پژوهش سعی شد نقل‌قول‌ها مستند بوده و از منابع معتبر استفاده شده باشد.

حامی مالی: این پژوهش در قالب رساله دکتری و بدون حمایت مالی می‌باشد.

نقش هر یک از نویسندگان: این مقاله از رساله دکتری نویسنده اول و به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم استخراج شده است.

تضاد منافع: نویسندگان همچنین اعلام می‌دارند که در نتایج این پژوهش هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

تشکر و قدردانی: بدین وسیله از استادان راهنما و مشاور این تحقیق که در این پژوهش شرکت کردند، تشکر و قدردانی می‌گردد.

منابع

- ابن سینا، حسین بن عبدالله، (۱۴۰۰)، *رساله الشفاء من خوف الموت*، تهران: بیدار
- اخوان ثالث، مهدی، (۱۳۷۸)، *اخوان ثالث*، مهدی، آنگاه پس از تندر، تهران: سخن.
- اسپینوزا، باروخ، (۱۳۷۶)، *اخلاق*، ترجمه محسن جهانگیری، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- افلاطون، (۱۳۶۷)، *دوره آثار افلاطون*، ترجمه محمدحسن لطفی، ج ۱-۴، تهران: خوارزمی.
- باقی‌نژاد، عباس، (۱۳۸۶)، «شاملو شاعر زندگی و مرگ»، *مجله ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی* (زبان و ادبیات فارسی)، شماره ۹، صص ۲۵-۵۳.
- جعفری، محمدتقی، (۱۳۸۰)، *امام حسین شهید فرهنگ پیشرو انسانیت*، تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- حمیدیان، سعید، (۱۳۸۳)، *داستان دگردیسی روند دگرگونی‌های شعرنیمایوشیج*، تهران: نیلوفر.
- زاده‌محمدی، علی، (۱۳۹۷)، *بررسی تطبیقی روانشناسی وحدت‌مدار و روانشناسی وجودی: تثابل دو رویکرد معناگرایی فطری‌نگر و پدیدارگر*، دوفصلنامه روانشناسی فرهنگی، شماره ۱: صص ۱۵-۳۶.
- زمان‌شعار، الهام، (۱۳۹۱)، *بررسی رابطه سبک زندگی و خودکارآمدی عمومی با اضطراب مرگ (در سالمندان مقیم آسایشگاه‌های تهران)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- سرانجام، امین؛ محمدی، محتشم، (۱۳۹۵)، *آگزستان‌سیالیسم در رباعیات خیام*، مطالعات ایرانی، شماره ۳۰: صص ۸۱-۹۹.
- سپهری، سهراب، (۱۳۸۲)، *هشت کتاب*، چاپ دهم در قطع جیبی، تهران: طهوری.
- سلیمی‌بجستانی، حسین؛ وجدانی همت، مهدی، (۱۳۹۵)، *بررسی تطبیقی مفهوم مرگ در روانشناسی وجودی و دیدگاه قرآنی علامه طباطبائی*، پژوهشنامه معارف قرآنی، سال ۶، شماره ۲۲، صص ۷-۳۶.
- سهروردی، شهاب‌الدین، (۱۳۸۰)، *مجموعه مصنفات شیخ‌اشراق، الالواح العمادیه*، نجفقلی حبیبی، ج ۴، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- شاملو، احمد، (۱۳۸۱)، *مجموعه آثار احمد شاملو*، تهران: نگاه.
- صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، (۱۹۸۱)، *الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة*، بیروت: دار احیاء التراث
- کرواس، پیتر (۱۳۸۴)، «مرگ و مابعدالطبیعه» ترجمه محمدسعید حنایی کاشانی، *مجله ارغنون*، شماره ۲۶ و ۲۷، صص ۲۷۳-۲۹۴.
- مک‌واری، جان، (۱۳۷۶)، *فلسفه وجودی*، مترجم: سعید حنایی کاشانی، تهران: نشر هرمس.

- میزیاک، هنریک؛ واستاوت سکستون، ویرجینیا، (۱۹۶۶)، *تاریخچه و مکاتب روانشناختی*، مترجم: رضوانی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- یاحقی، جعفر، (۱۳۷۵)، *فرهنگ اساطیر*، تهران: سروش.
- یالوم، اروین، (۱۳۹۱)، *امان و معنی زندگی*، ترجمه سپیده حبیب، تهران: قطره.
- یوشیج، نیمان، (۱۳۹۷)، *مجموعه کامل اشعار*، گردآوری، نسخه‌برداری و تدوین، سیروس طاهباز، تهران: نگاه.
- یونگ، گوستاو؛ کارل، (۱۳۸۲)، *روانشناسی و دین*، مترجم: ف. روحانی، تهران: علمی و فرهنگی.

References

- Ibn Sina, Hossein bin Abdullah, (1400), *Risalah al-Shifa Man Khouf al-Amut*, Tehran: Bidar
- AkhawanSales, Mahdi, (1378), *AkhawanSales, Mahdi, then after the thunder*, Tehran: Sokhn.
- Spinoza, Barukh, (1376), *Ethics*, translated by Mohsen Jahangiri, Tehran: Academic Publishing Center
- Aflatoun, (1367), *the cycle of Plato's works*, translated by Mohammad Hassan Lotfi, vol. 1-4, Tehran: Kharazmi.
- Baginejad, Abbas, (1386), "Shamlo Poet of Life and Death", *Journal of Mystical Literature and Cognitive Mythology* (Persian Language and Literature), No. 9, pp. 25-53.
- Jafari, Mohammad Taqi, (1380), *Imam Hossein Martyr, the Leader of Humanity*, Tehran: Allameh Jafari Editing and Publishing Institute.
- Hamidian, Saeed, (1383), *the story of the metamorphosis of Nima Yoshij's poetry*, Tehran: Nilofar.
- Zadehmohammadi, Ali, (2017), *a comparative study of unity-oriented psychology and existential psychology: comparison of two semantic approaches*, innate and phenomenological, *Cultural Psychology Two-Quarter*, No. 1: pp. 15-36.
- Zamanshaar, Elham, (2012), *investigating the relationship between lifestyle and general self-efficacy with death anxiety (in elderly people living in nursing homes in Tehran)*. Master's thesis, Tehran: Allameh Tabatabai University.
- Saranjam, Amin; Mohammadi, Mohtsham, (2015), *Existentialism in Khayyam's Quatrains*, *Iranian Studies*, No. 30: pp. 81-99.
- Sepehri, Sohrab, (2012), *eight books*, 10th edition in pocket size, Tehran: Tahuri.
- Salimi-Bajestani, Hossein; Vojdani Hammet, Mehdi, (2015), *comparative study of the concept of death in existential psychology and the Quranic perspective*

- of Allameh Tabatabai, Research Journal of Quranic Studies, year 6, number 22, pp. 7-36.
- Suhravardi, Shahabouddin, (2010), *the collection of works of Sheikh Ashraq, Al-Wah Al-Amadiyeh*, Najafaqli Habibi, Vol. 4, Tehran: Research Institute of Human Sciences.
- Shamlou, Ahmad, (2011), *Ahmed Shamlou's collection of works*, Tehran: Negah.
- Sadr al-Din Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim, (1981), *Al-Hikama al-Muttaaliyyah fi al-Asfar al-Aqliyyah al-Araba*, Beirut: Dar Ehiya al-Tarath
- Krovas, Peter (2004), "*Death and Metaphysics*" translated by Mohammad Saeed Hanai Kashani, Organon Magazine, No. 26 and 27, pp. 273-294.
- Makwari, John, (1376), *Existential Philosophy*, translator: Saeed Hanai Kashani, Tehran: Hormes Publishing.
- Miziak, Henrik; Westwood Sexton, Virginia, (1966), *History and Psychological Schools*, translator: Rizvani, Mashhad: Islamic Research Foundation.
- Yahaghi, Jafar, (1375), *Farhang Asatir*, Tehran: Soroush.
- Yalom, Ervin, (2012), *Mom and the meaning of life*, translated by Sepideh Habib, Tehran: Drop.
- Yoshij, Nima, (2017), *complete collection of poems*, compiled, copied and edited, Siros Tahbaz, Tehran: Negah.
- Jung, Gustav; Karl, (2012), *Psychology and Religion*, translator: F. Rouhani, Tehran: Scientific and Cultural.